

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 66 Ekim 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 66 October 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3557>

FATİH KERİMİ'NİN "ONDAN BUNDAN" ADLI ESERİNİN FİKRİ YAPISI INTELLECTUAL STRUCTURE OF FATİH KERİMİ'S WORK "ONDAN BUNDAN"

Cihan ÇAKMAK*

Öz

Gazeteci yazar Fatih Kerimî'nin faaliyetlerinin temelini gazetecilik ve yazarlık faaliyetleri oluşturmaktadır. Yaptığı hizmetlerin büyüklüğü Rusya sınırlarını aşarak tüm Türk Dünyasında etkisini göstermiştir. Kerimî, Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işde birlik" ülküsüne sıkı sıkıya bağlı kalarak birleştirici ve bütünlendirici bir prensip benimsemiştir.

Tatar modern edebiyatının kurucusu olarak bildiğimiz Fatih Kerimî'nin bir diğer önemli yönü eğitim faaliyetleridir. Toplumun okuması için hayatı boyunca verdiği samimi mücadele ile dikkati çeken Fatih Kerimî'nin eserleri incelendiğinde onun çok önemli bir fikir adamı, bir düşünür olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Çalışmada Fatih Kerimî'nin fikri dünyasının izlerini görmemize yardımcı olacak "Ondan Bundan" adlı eseri ele alınacaktır. Okumanın önemi, bir toplumun ilerlemesi ve modernleşmesi için matbuat ve mektebin vazgeçilmez rolü, toplumun temelini oluşturan kadınların okuması meselesi, çalışmanın önemi, toplumun adeta kanını emen cahil din adamları gibi çok sayıda konunun ele alındığı eser sayesinde Tatar modern edebiyatının kurucusu olan Fatih Kerimî'yi daha iyi tanıma fırsatı elde edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Fatih Kerimî, Ondan Bundan, ceditçilik.

Abstract

Journalist-writer Fatih Kerimî's activities are based on journalism and writing. The size of his valuable services has exceeded the borders of Russia and has been effective in the whole Turkish world. Kerimî has adopted a unifying and integrative principle, strictly adhering to Gaspıralı's ideal of "Unity in language, opinion and work".

Another important aspect of Fatih Kerimî is education activities who known as the founder of Tatar modern literature. It is not wrong to say that he is a very important intellectual and a thinker when the works of Fatih Kerimî, who draws attention with his sincere struggle for reading of society, are examined.

In this study, Fatih Kerimî's literature titled "Ondan Bundan" which will help us to understand the traces of his intellectual world, will be discussed. We will get the great opportunity to recognize closely the founder of Tatar modern literature Fatih Kerimî by the importance of reading, the progressive and modernization of a society for the role of the press and the indispensable role of the school, the issue of reading the women who form the basis of society, the importance of work, ignorant clergy that absorbs the blood of society, such as the work

Keywords: Fatih Kerimî, Ondan Bundan, Jadidism.

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, cihancakmak1818@gmail.com

Giriş

19. ve 20. yüzyıllar dünya siyasi ve sosyal hayatında önemli gelişmelere gebe pek çok olayın yaşandığı önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik akımı dalga dalga sosyolojik alanda toplumlari derinden etkiliyor, siyasi ve sosyal hareketler insanlar arasındaki iletişim ihtiyacını her zamankinden fazla hissettiriyordu. Bu itibarla matbuat ve basın yayın faaliyetlerindeki ihtiyaç her zamankinden daha yoğun bir şekilde hissediliyordu.

19. yüzyıla gelindiğinde dünyada olduğu gibi Türk dünyası da bu gelişmelerden payını almıştır. İdil-Ural boyunda ise ilk olarak Abdunnasir Kursavi'nin öncülüğünde dinde reform hareketleri başlamıştır. Dinde modernleşmenin kaçınılmaz olduğunu cesur bir şekilde ifade eden Kursavi'nin ardından Kayyum Nasiri dilde de reformun gerekliliğini vurgulayacak, Şehabeddin Mercani yazdığı "Müstefâdül ahbâr fi ahvâl-i Kazan ve Bulgar" adlı önemli eseriyle bu hareketi tarih alanına taşıyacaktır.

Hayatın her alanında yeniliği, yeni bakış açısını savunan ve kendilerine Ceditçiler adını veren bu aydınlar gurubu yıllarca söylenenlerin dışında yeni ve farklı bir bakış açısıyla meseleleri ele almalarıyla dikkat çekiyorlardı. Ceditçilik hareketleri dalga dalga yayılıyor, sadece İdil-Ural boyunda değil Kazak, Kırgız, Özbek Türkleri arasında, Kırım yarımadasında ve Osmanlı Türkiyesinde etkisini önemli ölçüde hissettiriyordu.

Çalışmada Tatar maarif hayatının öncüsü kabul edilen meşhur maarif adamı, imam ve ahund Gilman Kerimî'nin oğlu Fatih Kerimî'nin fikri yapısı ve düşünce dünyası yazdığı *Ondan Bundan*¹ eserinden yola çıkarak tahlil edilmeye çalışılacaktır. Yazarın eserinden yapılan alıntılara tırnak içerisinde ve italik yazı şekliyle yer verilmiş, ayrıca alınan metnin hangi bölüme ait olduğu paragrafın sonunda parantez içerisinde gösterilmiştir².

Ondan Bundan

Eserin asıl adı "Andan Bundan"dır. Eser, Fatih Kerimî'nin 1904 yılında Şark-ı Rus gazetesinde çeşitli konulara dair kalem imzasıyla yazdığı fikri yazılardan oluşmaktadır³. Eserin aslı 1907 yılında Orenburg'ta neşredilmiş Arapça nüshadır⁴.

Eserin içinde farklı konulara ve olaylara dair yazılar bulunduğundan adını bilinçli bir şekilde Ondan Bundan olarak seçen yazar bunu şöyle ifade etmektedir: "Bu risalenin içerisine türlü şeyler yazıldığı için haydi öyle ise bunun ismi de 'Andan Bundan' olsun dedim. İş tamam oldu, vesselam! Muhammed Fâtih"

Eser; Mütalaa, Matbuat ve Mektep, Amerika'da Japon Öğrencileri, Bahtlı Kız, İnsan Mıyız? Maymun Mıyız?, Dili Islah Etmek Bahsi, Okullarımızı Islah Etmek Bahsi, İlkokullarda Okutturulacak İlimler, Telif Edilmesi Gereken Kitaplar Bahsi, Ara Bulucu Mudur? Ara Bozucu Mudur?, Adulof Bin Feydor Markes, Ne Haldeyiz ve Ne Yapmalıyız?, İmamın Mektubu, İmamın Mektubu Hakkında, İslam Gazeteleri, Batsın Giyim Bahsi!, Tatar İmamlarının Sadakalarına İkinci Bir Nazar başlıklarını taşıyan 17 ana bölümden oluşmaktadır. Farklı hacimlere sahip yazılardan oluşan eserde bazı bölümlerde ana başlıkların altında alt başlıkların da yer aldığı görülmektedir. Eserin ağırlığını yazarın ruh ve fikir dünyasına ait yazılar oluşturmaktadır. Eserde yer alan tek hikaye ise Bahtlı Kız⁵ başlığını taşımaktadır.

Eserde hayatın her alanına dair çeşitli konular büyük bir bütünlük içinde ele alınmaktadır. Okuyucuyu asla sıkmayan akıcı ve sade bir üsluba sahip olan yazarın eserini okurken bir İstanbul şair veya yazarını okuyor hissine kapılmamak mümkün değildir. Ruh ve zihin dünyasının meşalesini yakan

¹ Çakmak, Cihan (2014). *Fatih Kerimî'nin Hıyal Mı? Hakikat Mı? ve Andan Bundan Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

² (Matbuat ve Mektep) gibi.

³ "1904 senesi Tiflis'te neşredilen, merhum, Şark-ı Rus gazetesine "kalem" imzasıyla birkaç makale yazmıştım. Gerçi hiçbirinde kendi ismim yazılmamış ise de bu hususta bazı dostlarımdan mektuplar aldım: "Şark-ı Rus kalem imzasıyla toplanan makaleler senin yazılın olsa gerekir, biz bunu kokusundan sezdik, lakin muntazam surette hepsini de okuyamadık, eğer kendinde müsveddeleri var ise bunların hepsini birlikte bastırıp neşrederseniz güzel olur idi" diyorlar. Yazdığım mektupların bazı yerlerinden nüsha (kopya) almak âdetim olduğundan bende bunların nüshaları var idi. Mütalaa, edebiyat, ilim ve marifette heveslisi olan dostlarımla en küçük bir arzularını yerine getirmek için bence en lezzetli bir iş ve en mukaddes bir borç olduğundan bunları birlikte toplayıp ayrıca risale şeklinde neşretmeye karar verdim. Vaktiyle Mirâtin 6. cüzünde toplanmış "Mütalaa" başlıklı bir makalemin nüshası da defterimin baş tarafında olduğundan onu da burada birlikte yazıverdim, hem de risalenin baş tarafına merhum Kemal Bey şiirlerinden birkaç satır yazdım. Bu türlü şeyleri ihtiva eden risaleye ne gibi bir isim vereyim diye bir müddet düşündüm. Tatarca olarak kısaca uygun bir isim hatırıma gelmedi. Türkçe ve Tatarca yazılmış risalelere üçer beşer Arapça sözlerden mürekkep hiç alakasız isimler vermek pek gülünç ve yakışsızsız bir şey olduğundan ben bundan asla hoşlanmıyorum. Bu risalenin içerisine türlü şeyler yazıldığı için haydi öyle ise bunun ismi de "Andan Bundan" olsun dedim. İş tamam oldu, vesselam! Muhammed Fâtih" (Çakmak, 2014: 293).

⁴ Fatih Kerimî (1907). *Andan Bundan*, Biblioteka Tatarskogo Naučno...İnstituta Yazıkı i Literaturı, Orenburg: Kerimof ve Şirekâsı Matbaası.

⁵ Bahtlı Kız adlı hikaye Fatih Kerimî'ye ait değildir. Bu durumu yazar şöyle ifade etmektedir: "Geçenlerde (1904 senesinde) Orenburg'da "Bahtlı Kız" isminde bir risale neşredildi. Yazarı Z. H. harfleri ile gizli olup risalenin içeriği şundan ibarettir."

Gaspıralı'nın ideallerine uygun olarak sade ve açık bir Osmanlı Türkçesiyle kalem oynatan yazarın bu özelliğini tüm faaliyetlerinde izlemek zor değildir.

"Ondan Bundan" adlı eserde toplum hayatının her katmanından izler görmek mümkündür. Gündelik hayattaki aksaklık ve problemleri acı bir ironiyle eleştiren yazar bu yolla okuyucuyu uarmayı kendisine vazife bilmıştır. Ağırlıklı olarak toplumu yanlış yönlendiren cahil din adamları üzerinde duran Kerimî, ilmi ve terakki etmeyi adeta günah sayan cahil mollaları yerden yere vurmaktadır. Kerimî, eski-yeni, mektep-medrese, kadimcilik-creditchilik zıtlığını Avrupa halkları ile Müslüman toplumlar arasındaki gelişmişlik farkını ortaya koyarak okuyucuyu güçlü bir şekilde uyarmak ve kendine getirmek istemektedir.

İlim öğrenmenin her insanın temel bir vazifesi olduğunu eserin büyük bölümünde ısrarla vurgulayan yazar bunun için toplumun matbuat ile mektebe sıkı sıkıya bağlı kalmasını kaçınılmaz görmektedir⁶.

Bu eserde Kerimî 19. ve 20. yüzyıl başlarında Müslüman toplumlarının içinde bulunduğu karanlık atmosferi, geri kalmışlığı kısaca söylemek gerekirse sosyal hayatın tümü üzerine bir projeksiyon tutmaktadır. Eserin bütününde toplumdaki sorunlu alanları dile getiren yazar çözüm önerilerini de dile getirmekten geri kalmamıştır.

ESERİN FİKRİ YAPISI

1. Cahil Din Adamları ve Dini Kötüye Kullanma

Toplumda saygın bir yere sahip olan ve insanları yönlendirme imkanını elinde bulunduran cahil din adamları ve mollaları sert bir şekilde eleştiren Kerimî, belki de toplumun en çok okuması gereken meslek grubu olan molla ve işanların buna karşılık hiçbir suretle okumadıklarını, okumanın ve ilim tahsil etmenin boş bir uğraş, dine muhalif bir eylem olduğunu savunmalarını ele almaktadır.

"Şimdiye kadar bizim mektep ve medreselerimiz bizde öğrencilere okumak ve mütalaa hevesi öğretildiği için avam halkımız şöyle dursun, hatta mollalarımız da mütalaa⁷ lezzet alamıyorlar. Tecrübe ile bilirim ki: Okumak için bir mollanın eline yeni çıkmış güzel bir risale veriyorsun, lakin okumuyor. Öyle ise yalnız dinlemesini rica ederek risaleyi kendin okumaya başlıyorsun. Hatır için az bir vakit dinleyip dursa da aradan çok geçmeden molla uykuya dalıyor. Böyle adamların mütalaa ne kadar lezzet aldıklarını siz hesap ediniz!" (Mütalaa)

Din adamları okumadıkları gibi dinlemeyi de bilmemektedirler. Halk türlü sıkıntılarla boğuşurken, mollalar bu sıkıntılara çare üretmekten ziyade minberde hutbe okuyarak fakir halktan sadaka dilenmekle vakit geçirmektedir.

"Halbuki bizim imamlarımız (çoğunluk itibarıyla) cemaate faydalı ve gerekli vaazlar vermiyorlar. Daha doğrusu: Başkalarının anlayıp etkileneyeceği hiçbir söz söylemeyi bilmiyorlar. Ahalinin dünya ve ahiret için en çok neye muhtaç oldukları hakkında hiçbir bilgileri yoktur, kendileri bilmedikleri gibi söyleyeni de dinlemiyorlar, biçare ahali maddi ve manevi ızdırıp içinde, hayat ile memat arasında can çekişmekte olduğu bir zamanda bile uzun bıyık, kısa giyim, dar şalvar gibi kendileriyle hiç alakası olmayan berberlik, particilik bahisleriyle vakit geçiriyorlar. Bütün vazifelerini haftada bir kere minbere çıkıp da kendileri bile anlamını ve ondan esas maksatlarının ne olduğunu anlamadıkları halde papağan gibi sözlü olarak Arapça bir hutbe okuyup ahaliyi horul horul uyutmaktan ibaret sanıyorlar. Şayet camide vaaz ve meclislerde rabatasız ve tertipsiz bir söz söyleyecek olsalar yine kelamın neticesi sonunda 'sadaka' vermenin ve imamları meclislere davet edip pilav yedirmenin fazilet ve sevabına ait oluyor." (Tatar İmamlarının Sadakalarına İkinci Bir Nazar)

2. Okumanın ve İlimin Önemi

Yazılan kitap ve dergilerin mutlaka halkın yararlanacağı şekilde açık ve anlaşılır ifadelerle kaleme alınması gerektiğini ifade eden yazar, bu eserlerin kendi dilimizin aksine Arapça kaleme alınmasını eleştirmektedir. Batı medeniyeti ile Müslüman toplumları eserlerinde sıklıkla mukayese etmek suretiyle topluma çözüm önerileri sunmayı amaçlayan Kerimî, modern toplumlarda gözlemlediği her evde bir kütüphane bulundurulmasının gerekliliğini Mütalaa başlığını taşıyan ilk bölümde dile getirmektedir. Kendi toplumumuzda Avrupa halklarında olduğu gibi her hanede mutlaka bir kütüphane oluşturulmasının önemine vurgu yaptıktan sonra, bunun aile üyelerini okumaya teşvik edeceğini dile getirmektedir.

"Risaleler kendi dilimizde ve açık ibareler ile yazılsa ve herhangi bir şekilde hayatla ilgili birer meseleyle ilgili olarak hikaye tarzında yani doğrudan doğruya beyan edilse herkes tarafından incelenirse milletten terakkisine pek çok

⁶ Yazar Matbuat ve Mektep başlığını taşıyan bölümde ilerlemenin temelinde yer alan bu iki kurumu şöyle anlatır: "Vatan evlatlarının fikrini genişletecek ve zihnini aydınlatacak sebepler ve vasıtalar çok ise de en önemlisi mektep ve matbuattır. Kerametleri kabirde kemikleri çürümüş işanlardan değil, belki ayağımızın altında ve gözümüzün önünde olan mektep ve matbuattan ümit etmelidir. Mektep ile matbuat karşısında el bağlayıp diz çökersek adam olacağımıza, dünya ve ahirette mesut olacağımıza ve eğer bunlara iltifat etmezsek dünya ve ahirette bedbaht olacağımıza, her bir fazilet ve insani kemalattan ayrılarak ahirette mahv ve perişan olacağımıza iki kere iki dört eder gibi inanmalıyız."

⁷ mütalaa: okuma; tetkik; düşünce (Develioğlu, 2003, 757).

hizmet edeceği âşikârdır. Kalem sahipleri gayret edip milletin terakkiyat-ı fikriyyesi⁸ için gereken kitapları yazmalı, başkaları bunları çokça alıp okumalı, okuma bilmeyenler başkalarının okuduklarını dinleyerek de olsa uyanmaya ve ibret almaya çalışmalıdır. Bunların her biri ibadet, her biri sevap ve faydalı işlerdir. Şurasını da unutmamalıdır ki: Herkes yeni kitapların her birini alıp okumaya ve onlar hakkında bir fikir hasıl etmeye ve okuduktan sonra da onları kaybetmeyip kendisinde hepsinden birer nüsha bulundurarak her hane sahibi kendi evinde küçük birer kütüphane teşkil etmeye çalışmalıdır. Medeni milletlerde her bir hanede değil, hatta bir hane içindeki aileden her birinin kendine mahsus kütüphanesi bulunur. Kitaplar hane için en önemli güzel bir ziynet ve sahibi için de en aziz zenginlik kabul edilmelidir.” (Mütalaa)

Bu dünyada ve ahirette mutlu olmanın ön koşulu olarak ilmin ve okumanın önemine değinen yazar fikri ilerlemenin önünü açan tek etmenin müspet ilimler olduğunu dile getirmektedir. Toplumun okumasını aydınlanmasını ve fikren ilerlemesinin önünü açan faktörlerin başında mektep ve matbuat gelmektedir. Kerimî “mektep” kavramı ile İsmail Gaspıralı’nın önderliğini yaptığı, babasının⁹ da devam ettirdiği usul-i cedit adı verilen ve modern eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı okulları kastetmektedir.

“Bugünkü günde bu milletin kendi milli haysiyetini muhafaza ederek başka milletlerin arasında insan gibi yaşayabilmesi, din ve ahlaklarını muhafaza ve gerekirse ıslah edebilmesi, ticaret, hüner ve sanat işlerinde ilerlemesi, kısaca dünya ve ahirette mesut olabilecek ameller ile meşgul olabilmesi mutlaka o milletin fikren ve aklen ilerlemesine bağlıdır. Mektep ile matbuat karşısında el bağlayıp diz çökersek adam olacağımıza, dünya ve ahirette mesut olacağımıza ve eğer bunlara iltifat etmezsek dünya ve ahirette bedbaht olacağımıza, her bir fazilet ve insani kemalattan ayrılarak ahirette mahv ve perişan olacağımıza iki kere iki dört eder gibi inanmalıyız. Buna inanmayanlar cezasını gayet şiddetli bir şekilde kendileri çekeceklerdir.” (Matbuat ve Mektep)

Okumanın ve ilim öğrenmenin adeta günah ve kafirlik olduğunu savunan cahil ve kötü niyetli din adamlarının aksine İslam dininin bilimi teşvik etmesi, her insan için ilim öğrenmenin bir zaruret olduğunu savunması vurgulanmaktadır.

“İlim talebi yolunda cüzi bir zahmet çekmeyi tercih edenleri bile Cenâb-ı Hak cehennemden kurtarır, diyen şeriat, şeriat-ı İslamiyedir. Bir talebenin geçip gittiği yerlerden kırk seneye kadar kabir azabı kaldırılır, bir saatlik tefekkür bin senelik nafile ibadetten daha iyidir, âlimin uykusu da cahilin ibadetinden hayırlıdır, diyen ve bunun gibi lâ yu’ad velâ yuhâsâ¹⁰ yollar ile ilim, fikir, kalem hizmetlerinin faydasını, yücelik ve kutsiyetini anlatarak teşvik ve tergibe¹¹ bulunan şeriat yine şeriat-ı İslamiyedir.” (Matbuat ve Mektep)

3. Kadınların Tahsili Meselesi

Müslüman toplumlarda kız çocuklarının okumasına karşı çıkış yazar tarafından hikaye ve romanlarında ısrarla ele aldığı temel meselelerdendir. Son yıllarda Moskova, Ufa, Orenburg gibi yerlerde gelecek için toplumu umutlandıran birtakım gelişmelerin varlığından söz eden yazar, kadınların arasında az da olsa babalarından gizli gizli okuma yazma öğrenenlerin var olduğunu ve kitap okuma sevgisinin uyanmaya başladığını ifade etmektedir.

“Matbuatımıza gelince: Bu cihetten bir miktar gelişmeler var ve gelecek için umutluyuz. Kazan, Ufa, Orenburg, Bakü, Tiflis, Petersburg, Moskova gibi az çok Müslüman olan yerlerde birer ikişer yazarlarımız, mütercimlerimiz var. Çokça ve türlü türlü şeyler yazılıyor (Hatta Kazan’da tecvidin bile beş on türlü sü yazılmıştır!) Gençlerden ve hatta kadın kızlardan edebiyat okuyucu sınıfı oluşturuldu. Yeni eserleri, yeni fikirleri seve seve ve eski fikirli mutaassıp ata babalarından kaç kaç olsa da okuyorlar, muhakeme ve mülâhaza ediyorlar. Yeni çıkmış eserlerin hepsini gözden geçirip okuduktan sonra kütüphanelerinde saklıyorlar. Demek ki kitap okuma sevgisi uyanmaya başlamış. Bu, memnuniyet verici, çok temel ve ümit dolu bir iştir.” (Matbuat ve Mektep)

4. Matbuat ve Gazeteler

Matbuat faaliyetlerinin milletin ilerlemesinin en önemli dinamiklerinden biri olduğunu ifade eden Kerimî bu bölümde başta İsmail Bey Gaspıralı’nın yayımladığı ve Türk Dünyasının bayraktarlığını yapan Tercüman ile Şark-ı Rus gazetelerine değinmektedir. Rusya’da yaşayan yirmi beş milyona yakın Müslüman nüfusa oranla Tercüman ve Şark-ı Rus gazetelerinin sayı bakımından yetersiz olduğunu vurgulayan yazar, bu iki gazetenin Türk Dünyasında yaptığı eşsiz vazifenin önemine vurgu yapmaktadır. Yazar, Fransızların Tan ile İngilizlerin Times gazetelerine nisbetle Tercüman ve Şark-ı Rus gazetelerinin topluma daha büyük hizmetler yaptığını ifade etmektedir.

⁸ terakkiyat-ı fikriyye: fikri ilerleme.

⁹ Fatih Kerimî’nin babası Gilman Kerimî İdil-Ural boyunda maarif hayatının öncüsüdür. İmam ve ahundluk yaptığı 136 köyde usul-i cedit tarzında açtığı okullar ile çocukların okuması için büyük çaba göstermiştir. Müslüman toplumlarının çağın gerisinde kalmamaları, cehaletten kurtulmaları ve ilim tahsil etmeleri için verdiği samimi ve kararlı mücadeleye tanınmaktadır.

¹⁰ sayısızca

¹¹ tergeb: arzu ettirme, istek verme, isteklendirme (Devellioğlu, 2003, 1085).

"Gazetelerimize gelecek olursak bu bakımdan da şükretmeye borçluyuz. Tercüman ile Şark-ı Rus'tan ibaret iki tanecik gazetemiz var. Yirmi beş milyona yakın Rusya Tatarları için tabii bu pek azdır. Fakat zaman ve mekanına göre bunların faydaları o derece çok ve o derece büyüktür ki burada tarifine bile imkan yoktur. Tan gazetesinin Fransızlara, Tayms gazetesinin İngilizlere verdiği faydalardan Tercüman ile Şark-ı Rus'un Tatar milletine verdiği faydalar belki daha fazladır. Çünkü ölüm halinde olan bir hastaya verilen bir kaşık suyun, sağlam adama verilen bir bardak yahut bir kova sudan faydalı olduğunu kim inkâr eder! Tercüman sebatlı mesleği, doğru fikri, metanetli yüreği, milli cemiyeti, vatanına sadakati ile bir çeyrek asra yakın mukaddes hizmetine yani milletin ruhunu terbiye, fikrini genişletme ve zihnini nurlandırmaya devam edip milletin durumunda o derece büyük bir değişim meydana getirdi ki bunu hakkıyla takdir edebilmek için daha elli sene – belki yüz sene geçmesi gereklidir." (Matbuat ve Mektep)

Şark-ı Rus gazetesinin Türk dünyasında iletişim yollarını açtığı, Karadeniz'den Sibiryaya sahralarına kadar yayılmış Türk ve Tatar gençlerinin birbiriyle tanışmasına vesile olduğu ifade edilmektedir. Milletimizin bu gibi gazetelerin değerini bilmeye başladığını sevinerek dile getirmektedir.

"Şark-ı Rus özgürce yürüttüğü yayın faaliyetleri sayesinde gazete sayfalarını bütün millete bahşetti. Eline kalem alıp da yazmak için can atıp duran hamiyetperver gençlerin önünde geniş bir fikir meydanı açıldı. Karadeniz'den Sibiryaya sahralarına kadar yayılmış Türk ve Tatarlar birbiriyle tanışmaya, kusur ve eksiklerini müzakere edip çare aramaya, birlikte medeniyet ve ilim yoluna girmek gerektiğini düşünmeye başladılar. Medreselerdeki talebelerimize ruh girmeye, imam ve müderrislerimiz tefekkür etmeye başladı. Bunlar o derece büyük ve yüce işlerdir ki sadece gelecek ve tarih yardımı olmadan bunu tamamen anlamak mümkün değildir. Çok şükürler olsun milletimiz de bu gazetelerin kadir ve kıymetini güzel bir şekilde takdir etmeye başladılar. Tüccardan olsun, talebe yahut imam olsun bunları okuyorlar, düşünüyorlar, hatta yeni fikirli bazı medreseler kendi şakirtlerine bunları almaları ve okumaları hususunda emrediyorlar. Yaşasın matbuat! Var olsun erbâb-ı maarif! Hayat bunlar sayesinde! Dünya bunların elindedir!" (Matbuat ve Mektep)

Yazar sadece Tercüman, Şark-ı Rus gibi Müslüman dünyasında neşredilen gazetelere değinmiyor. Batı dünyası tarafından dikkatle takip edilen ve Avrupa'nın önemli merkezlerinde yayımlanan Figaro, Akler, Peti Jurnal, Times gibi gazetelerin adlarını verdikten sonra bu yayınlara dair eleştirilerini sıralıyor¹².

"Ben vaktiyle Fransızcadan "Figaro" "Akler" "Peti Jurnal" "Yekuda Pari" hatta "Tan" gazetesini ve Belçika'dan "İndependans Bluj" gazetelerini alıp okudum. Hepsi pek güzel ve gayet güzel yazıyorlar. Fakat bunların bir iki yeri hoşuma gitmiyordu. Birincisi: Bunlarda vatanımızın, kendimizin yahut kendimize komşu olan Rusların içinde bulunduğu durumlardan pek az bahsediliyor. İkincisi: Bu gazeteler Rusya'ya girdikleri vakit, Rus gazetelerinde yazılmak için müsaade verilmeyen şeylerin hepsini sansür bozup gazetelerin yüzlerini kara çıkarıyordu. O halde ecnebi gazetesi okumaktan ve kendi iç meselelerimizi ve her gün başımızda olan olayları öğrenmeyi terk edip de Fransız'ın "Faşovda", "Panama", "Dreyfus" meselelerini bütün ayrıntısıyla öğrenmenin bana ne faydası var dedim ve bunlardan vazgeçtim. Dış memleketlerde Türkçe yayımlanan gazeteleri okumaktan vazgeçmeye mecburiyetimin sebebi başkadır. Hatta bunun sebebi bir değil belki birkaç tane olup en başlıcası şudur ki: Yabancı memleketlerde Türkçe olarak düzenli "tarafsız", köklü ve geniş içerikli iyi bir gazetenin şimdiye kadar neşredilmediğini söylemek mümkündür. Halbuki bizim için faydalı ve istenilen böyle bir gazetedir." (İslam Gazeteleri)

Kerimî başta İstanbul olmak üzere, Bulgaristan, Bosna Hersek, Londra ve İtalya gibi kültür merkezlerindeki matbuat hayatına dair bilgiler vermektedir. İstanbul'da Sabah, İkdâm, Tercümân-ı Hakikat, Saâdet, Tarîk, Servetü'l-fünûn gibi gazete ve dergilerin adlarını zikretmektedir. Ayrıca Bulgaristan'da Türkçe yayımlanan İttifâk, Gayret, Emniyet, Muvâzene gazetelerini andıktan sonra bu yayınların sade bir dille ve Rusya aleyhine yazılar içerdiğini dile getirmektedir. Kerimî, Londra'da Hürriyet, Paris'te Meşveret, İncili Çavuş; Cenova'da Osmanlı, Hakikat, Mîzân, İntibâh, İntikâm; Mısır'da Kânûn-ı Esâsî, Sancak, Feryâd, İctihâd; Bosna Hersek'te Vatan adlı gazete ve dergilerin adlarını tek tek sıralamaktadır. Bu durum 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk yıllarındaki matbuat hayatının canlılığını ve zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

"İstanbul'un, zamanımızda, büyük gazeteleri Sabah, İkdâm, Tercümân-ı Hakikat, Saâdet, Tarîk vesairedir. Dergilerin içinde en iyisi 'Servetü'l-fünûn' dergisidir. 'Malûmât' günlük, siyasî ve haftalık dergisi, hatta Fransızca ve Arapçaları da mevcut olup dalkavuklukta gayet başarılı bir şekilde neşrolunmakta idi. Lakin yazarı olan biçare El-Seyyid (!) Muhammed Tahir Bey'in temaşa sahnesinden çekilmesiyle bu zavallı övgüleri de batmıştır. İstanbul gazetelerinden başka Avrupa'da, Bulgaristan'da, Mısır'da, İsviçre'de vesair yerlerde birkaç Türkçe gazete yayımlandı ve bazıları hâlihazırda yayımlanmaktadır. Bunların Bulgaristan'da çıkanları her zaman açık ifade, sade dil, özgür düşünce ve çoğunlukla Rusya aleyhinde yazmakla kendini göstermişlerdir. Bulgaristan'da Türkçe çıkmış gazetelerden

¹²Kerimî'nin söz konusu gazeteleri okuması ve eleştirel bir gözle değerlendirmesi onun Rusça ve Fransızca gibi dillere olan hakimiyetini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. 1900'lü yılların başında tahsil için geldiği İstanbul'da bir yandan Osmanlıca'ya hakim olmuş, diğer taraftan da Fransızcasını geliştirmiştir. Rus Edebiyatından tercüme yapabilecek düzeyde Rusça bilen Kerimi bu yönüyle Türk Dünyasında çok dilli (poliglot) bir aydın olarak dikkat çekmektedir.

'İttifâk', 'Gayret', 'Emniyet', 'Muwâzene' gazetelerinin nüshalarını okudum. Avrupa'da ve Mısır'da neşredilen Türkçe gazetelerin büyük kısmı ve belki tamamı Türkiye'den ve bilhassa İstanbul'dan gitmiş Genç Türkler tarafından neşredilmektedir. Bunların mesleklerinin özü: Şimdiki Türki idaresinin fenalığından şikayet etmekten, yakınmaktan ve Müslümanları ciddi bir şekilde ilim ve eğitime, ilerleme ve uyanmaya davet etmekten ibarettir. Bunların içerisinde Türkiye Sultanı yahut onun memurluğu hakkında bir dereceye kadar şiddetli bir dil kullansalar da Müslümanları isyana ve ihtilale veyahut başka milletlere karşı kin ve düşmanlığa teşvik eden hiçbir yoktur. Bunların tek arzuları: Genel olarak Müslümanları Avrupa medeniyeti ile aydınlanmış olarak kendi haklarını muhafaza edip insan gibi yaşatabilmektir. Avrupa'da ve Mısır'da yaşayan Genç Türkler içerisinde gayet fazıl edipler, muktedir muharrirler, mütefennin¹³ doktorlar, hukuk bilgisi sahibi vesair mevcut olarak kalem ve fikir ile hizmet ettiklerinden bu gazetelerde Müslümanların fikirlerini açacak ve hamiyetlerini hareketlendirecek, uyandıracak, pek güzel makale ve mülahazalar kaleme alınmaktadır. Bunlardan az ya da çok nüshaları benim gözüme çarpanları şunlardır: Londra'da 'Hürriyet', Paris'te 'Meşveret', 'İncili Çavuş', Cenova'da 'Osmanlı', 'Hakikat', 'Mîzân', 'İntibâh', 'İntikâm', Mısır'da 'Kânûn-ı Esâsî', 'Sancak', 'Feryâd' ve son zamanlarda Cenova'da yayılmaya başlayıp da Mısır'a göçmüş olan 'İctihâd' dergisi ile bugün Mısır'da yayımlanan 'Türk' gazetesinin güzel varaklardan oluştuğu anlaşılıyor." (İslam Gazeteleri)

5. Çalışkanlık

Kerimî, kitabının "Amerika'da Japon Şakirtleri" başlığını taşıyan bölümünde Amerika'ya tahsil için gelen Japon öğrencilerin zor şartlar altında bir taraftan para kazanmak zorunda olmalarını diğer taraftan da öğrenimlerine devam etmelerini hayranlıkla dile getirmektedir.

"Japon çocuğu fevkalade çalışkandır. Bu kadar zorluk arasında derslerine devam ettiği gibi hane hizmetlerini de mükemmel bir şekilde yerine getirip ev sahiplerinin memnuniyetini ve beğenisini kazanıyor, hem de bu arada nasıl oluyorsa vakit bulup mutfakta (kuhnada) hane sahibesine yemek pişirmede yardım ve hizmet ediyor." (Amerika'da Japon Şakirtleri)

Yazar, Tatar gençleri ile Japon öğrencileri mukayese ederek bu iki topluluk arasındaki farkı Müslüman ve Batı toplumları üzerinden anlatmaktadır. Kazan, Orenburg, Ufa, Astrahan gibi şehirlerde binlerce Müslüman Tatarın yaşadıkları şehirlerde ticaret okulu, teknik okul ve üniversitelerin varlığına karşılık bilime karşı takındıkları olumsuz tavır Kerimî'yi derinden üzmemekte, Japonların bilime gösterdikleri ilgiyi kendi toplumumuzun göstermemesinin nedenlerini sorgulamaktadır.

"Bu yazıyı okuyunca ne düşündüm, bilir misiniz? Kendimizi, kendi Tatarlarımızı düşündüm. Kazan, Orenburg, Ufa, Astrahan gibi şehirlerde binlerce Müslüman Tatarlar var. Acaba bunlarda ilim ve bilim uğruna bir parça gayret, Japon çocuklarında olanın binde biri kadar muhabbet gösterildiği var mıdır? Bu şehirlerin hepsinde gimnaziya, riyalini mektep, hür ve sanat sınıfları, pek çok başlangıç ve mahalle mektepleri, Kazan'da bütün Tatarların burnunun dibinde mükemmel ticaret okulu, teknik okul vesairenden başka dünyada meşhur olan birkaç bölümden oluşan mükemmel Üniversiteler var. Kendi eolere komşu olan bu gimnazyalarda, riyalini mekteplerde, Üniversite şubelerinde öğrenim görmek, diyelim ki hiç olmazsa şu nefis Kazan şehrinde yaşayan binlerce Tatar için, bir güçlük ve bir fedakârlık gerektirir mi? Bana kalırsa hiç! Çünkü Tatarların büyük kısmının bu şehirlerde güzel eoleri, güzel kuruluş ve yoluna koyulmuş ticaretleri Ruslar katında hürmet ve itibarları var. Rus okullarının her birine bizim Tatar eoladını memnuniyetle kabul ediyorlar, hatta giriş sınavlarında dil ve yaş bakımından bir derece özel saygı gösteriyorlar. Şu halde anne babanın gösterecekleri fedakârlık komşularında olan bu yüksek ve muntazam okullardan istediği birine oğlunu yahut kızını kaydettirmekten ibarettir. Bu okullarda öğrenim ücreti için senelik verilecek para o derece azdır ki bizim Müslümanlarımız bu gibi paraları güvehaneye, fahişhaneye bir kere girip çıktıklarında hiç acımadan harcıyorlar. Bizim bu taraf Müslümanlarından Rus okullarında okuyanlarımız gerçi ara sıra görünse de halkımızın çokluğuna oranla hiç yok denecek kadar azdır."

Yazar bu bölümde ailelerin Rus okullarında okuyan Müslüman çocukların kendi dinlerini ve milliyetlerini kaybedeceklerine inandığını vurgulamaktadır. Kerimî, Tatar gençlerine Amerika'da tahsil gören Japon öğrencileri örnek göstermektedir. Japon öğrenciler nasıl ki Amerika'da tahsil alarak kendi dinlerini kaybetmiyorlarsa Müslüman çocuklar da Batıda öğrenim gördüklerinde din ve milliyetlerini kaybetmeyeceklerdir.

"Bizim Müslümanlar diyorlar ki: 'Rus okullarında yavrularımızı okuturduk, lakin orada hiçbir şekilde alfabe ile akait ve dinimizi öğrenemiyorlar, Rusça okuduklarında kendi dinimize ve milletimize muhabbetleri kalmıyor.' Pekala! Bu Japon çocukları nasıl oluyor da başka memleketlerde ve Hıristiyanlar arasında tahsil ederek kendi diyanet ve milliyetlerini terk etmiyorlar? Nasıl oluyor da bunlar onar on beşer sene Amerika Protestanları arasında kalarak halis Buda oğlu Buda olup kalıyorlar? Onların ata anaları kendi çocuklarını Hıristiyan okullarına vermeye nasıl korkmuyorlar? Bize kendi dinimiz nasıl hak din ve mukaddes ise onlar için de kendi dinleri böylece hak ve mukaddes bir dindir. Bizim çocuklarımız kendi hanelerimizde, kendi ailemiz içerisinde yaşadığı halde günlük birkaç saat Rus okullarına gidip ders okumaları da faydalı olmuyor, bozuluyor, Hıristiyan oluyor, itikadı değişiyor, milletine muhabbeti

¹³ mütefennin: tefennün eden, teknik bilgi sâhibi, fen âlimi (Devellioğlu, 2003, 765).

bitiyor, bilmem neler oluyor, neler!... Yahu! Biz niçin böyleyiz? Yahut niçin böyle zannediyoruz? Okumak sebebiyle mezhep değiştirenlerimiz binde, yüz binde bir adam ise okumamak ve cehalet sebebiyle dinimizi terk edenlerimizin, yahut Müslüman kalıp Müslüman kıyafetinde gezseler de hakikaten ne Müslüman ve ne de Hristiyan olup, gerçek bir Mecusi olduklarını niçin düşünmüyorlar? Bunların her birinden çıkarılabilecek sonuç şudur: Rus okullarında Müslümanca dil, itikat ve şeriat okunmadığı için kime öfkeleniyoruz? Bunun suçu kimdedir? Hükümetin her bir okulunda Müslüman çocuklarına kendi dillerini ve dinlerini öğrenmelerine tamamiyle izin verilmiştir." (Amerika'da Japon Öğrencileri)

6. Toplumsal Eleştiri

Tabiatı bakımından insan ve maymunun mukayese edildiği bu bölümde maymunun en önemli özelliğinin taklitçilik olduğu üzerinde duran yazar, Tatar toplumunu eleştirmekte, toplumun maymun gibi yeni hiçbir şey ortaya koymadığını, başka toplumlardaki gelişmeleri aynen aldığını, üretmediğini, bu nedenle de toplumun ilerlemediğini dile getirmektedir.

"Biz de kendimize insan diye ortalıkta geziyoruz, dış görünüşümüze bakarak başkaları da bize insan diyor. Çünkü kıyafetimiz insana benziyor. Fakat ahlak ve tabiatımıza bakalım, iç yüzümüzü gözden geçirelim. Acaba biz de hakikatte başkaları gibi insan mıyız? Yani akıl, fikir ederek, gayret, himmet ve hamiyet gibi insanlık sıfatları bizde de var mıdır? Sakın dış görünüşümüzde insana benzeyip de ahlak ve tabiat bakımından maymun olmayalım! Elbette hepiniz de bilirsiniz ki! Maymunun en temel özelliği 'taklitçilik'tir. Maymun hep yeniden yeni şeyleri sever, fakat derhal ondan hevesi geçer, onu beğenmez olur, daha yeni şeyler ister, her şeyi taklit eder. Gözüne görünen her şeyi yapmak ister, fakat hiçbirini muhakeme etmez ve hiçbirinde sebat ve kararı olmaz. Özetle: Maymun demek taklitçi ve sebatsız bir mahluk demektir. Şimdi biz Tatarlar kendi tabiatımızı araştırıp bakalım. Şu muhakemesiz ve bilinçsiz taklitçi ile sebatsızlık bakımından bizim maymundan farkımız nedir? Maymun gibi biz de her şeyi yapmak istiyoruz, başka milletlerde olan şeylerin hepsini taklit etmek istiyoruz, fakat meydana hiçbir şey çıkarmıyoruz ve ufak tefek meydana getirdiğimiz şeylerin de hiçbirinde sebat edip devam ve terakki ettiremiyoruz." (İnsan Mıyız Maymun Muyuz)

Burada çağın gerisinde kalan, dinle ömür çürüten ve skolastik bir anlayışla yönetilen medrese kurumunun ıslah edilmesinin bir zorunluluk olduğu vurgulanmaktadır. Medreseler çağın gerisinde kalmış, yeniliklere, yeni fikirlere ayak uyduramayacak duruma gelmiştir. Dolayısıyla Müslüman Tatar toplumunun gelişmesi ve müreffeh bir hale gelebilmesi için dört elle bilime sarılmanın ve medreselerin çağın gereklerine uygun olarak yeniden ıslah edilmesinin zorunluluğu dile getirilmektedir.

"Bizde eğer millet ve dinimize muhabbetimiz, Allah'a imanımız, peygambere hürmetimiz var ise dört elimiz ile ilim ve marifete sarılmamız, medrese dinle ömür çürüteceğine skolastik bataklıklarımızı temizleyip ıslah etmeli, zamanın gereklerine göre tertip ve tanzim etmeliyiz. Onlarda diyanet, İslamiyet, hamiyet ve insaniyet öğretilsin, öğrencilerin kafalarına hayat ve maişet hakkında bir fikir yerleştirilsin, beş para etmeyen safsatalar ve birtakım lafzi konularla millet gençleri zehirlenmesin. Bir kısmımız bu ıslah edilmiş medreselerde tahsil ettiğimiz gibi en çok diğer kısmımız da Rus ve Avrupa dârü'l-maâriflerine çevrilip gerçek eğitim olarak dünyada insan gibi yaşamalı. Millete, vatana ve devlete hizmetkar, faydalı adam, sadık kul olmalıdır." (Amerika'da Japon Öğrencileri)

Müslümanların sık sık sefillik ve alçaklık yuvalarında görüldüğünü; bilim ve edebiyat çevrelerinde ise hiçbir şekilde yer almadıklarını ifade eden yazar, Müslümanların daha ne kadar böyle bir sefalet içinde yaşayacaklarını, ne zaman refaha ve huzura kavuşacaklarını belirterek hayıflanmaktadır.

"Hangi sefillik ve alçaklık yuvasına bakılsa Müslümanlar görüüyor. Fakat okullarına, ilmi ve edebi cemiyetlerine bakılsa Müslümanlar hiç yok! Bunlar İslamiyete muhalif de ötekiler muvafık mı! Ya Rab! Biz ne bedbaht bir milletiz! Bize kimin ahı tuttu. Ne vakte kadar böyle sefalet ve mezellet¹⁴ içerisinde yaşamaya devam edeceğiz!" (Amerika'da Japon Öğrencileri)

Çocukları eğitmek, onlara din, dil, ilim ve güzel ahlak öğretmekle görevli müderrislerin görevlerini layıkıyla yapmadıklarını anlatan yazar, çocuklarına Rusça veya Batılı tarzda modern bir eğitim aldırılmaya teşebbüs eden ailelerin ise kafirlikle itham edildikleri anlatılmaktadır.

"Ey imamlar! Ey hazretler! Ey müderrisler! Size okul ve medreseler inşa ettiğimiz halde, kendimiz aç kalsak da sizlere pilav ve yemekler yedirip son kapıklarımızı sadaka verdiğimiz halde, çocuklarımızı (balalarımızı) mektep ve medreselerinize gönderip beşer onar sene tuttuğunuz halde siz niçin bizim bağırparemiz gibi aziz çocuklarımızı gerektiği gibi yetiştirmediniz? Niçin onları bilgi bakımından eksik bıraktınız? Biz onları Rusça okutmak istediğimizde niçin bizim başımıza beddualar, kahır dualar yağdırıp kıyametler kopardınız? Bunlara niçin güzel ahlak öğretip iyi terbiye vermediniz ilim ve marifet ve güzel ahlak sahipleri olarak dinimize, milletimize ve tüm insanoğluna hizmetkâr olacak şekilde niçin bunlara hiçbir şey öğretmediniz? Tütün içme, sarhoşluk ve sefahat etme gibi fenalıkların zararlı

¹⁴ mezellet: zellilik, horluk, hakirlik; alçaklık, itibarsızlık (Devellioğlu, 2003, 640).

olduğunu niçin bunlara şeren, aklen ve tibben anlatıp da en başından itibaren bunları doğru bir yola sevk etmediniz?" (Ara Bulucu Mudur Ara Bozucu Mudur?)

Derin uykuda olan toplumun üzerinde adeta ölü toprağı olduğu, cemiyetin artık bu karanlık uykudan uyanarak etrafına bakması gerektiği anlatılıyor. Ancak artık toplum için iş işten geçmiş 20. yüzyılın eşliğindeki toplumlar medeniyet yolunda büyük gelişmeler kaydetmişlerdir.

"Derin uykuda idin. Güzel güzel rüyalar da görüyordun, bugün yirminci asrın tesirli rüzgârı esti, bize de dokundu, uykudan kalkamadık ise de uykumuz kaçtı, rahatımız bozuldu. O evvelki gibi rahat rahat uykuları, zannedersem bir daha görmek bizim için mümkün olmayacaktır. Asırlarca gömülüp kalmış olduğumuz kara cehaletten başımızı kaldırıp baktığımızda etrafımızda görülen medenî eserlere, hareket ve faaliyetlere hayran kaldık. Gerçi karanlıkta uzun müddet kaldıklarından ötürü ruhlarına atalet ve akıllarına bozgunluk gelmiş olan bazılarımız bu kara cehaletten ayrılmaya razı olmayıp daha ziyade gömülmek istiyorlarsa da böyleleri elbette gündün güne azalmakta, halimizin fena olduğunu ve bu halde kalacak olursak geleceğimizin tehlikede olduğunu anlayanlarımız artmaktadır. Her taraftan bir ses geliyor, her cihetten bir şikâyet işitiliyor. Hangi tarafa bakarsak bakalım kendi kusur ve noksanlarımız görülmeye başladı. Buna çok şükür. Bu pek iyi bir alamettir. Her ne kadar hasta isek de diri olduğumuza ve damarlarımızdaki kanın büsbütün donmadığına ve kalplerimizin hareketten yoksun olmadığına çok açık bir delildir. Bir kere, hasta olduğumuzu genellikle ikrar ve itiraf etsek ve hastalığımızın temel sebebini aramaya başlasak ileriye doğru büyük bir adım atmış oluruz."

7. İnsanları Dış Görünüşü İle Değerlendirmenin Yanlışlığı

Yirminci yüzyıla geldiğimiz halde hala giyim, sakal, bıyık, tırnak, pantolon paçası, elbise eteği, elin pantolon cebine sokulmasının günah olduğu gibi gereksiz konularla toplumun boşa zaman harcadığı anlatılmakta ve eleştirilmektedir.

"Bu zavallı memurların ayıp ve kabahatleri pek çok ve büyük imiş: Bunlar esrara müptela imiş, tütün çekiyorlarmış, bunlar saçlarını uzatıyorlar ve Ruslar gibi giyiniyorlarmış, bunlar pantolon ceplerine ellerini sokup, kelepüşlerini¹⁵ kaşlarına indirip koron¹⁶ giyiyorlarmış, ilim ve bilim tahsil eden İslam darü'l-muallimîn şakirtlerine "kömür hursuz" diye hakaret edip Tatarlara vahşi ve fanatik diyorlarmış, bilmem daha neler imiş! Neler imiş! Bir Allah bilir!. Muslih Efendi! Kazan memurları Ruslar gibi giyiniyorlar da Müslüman gibi giyinmiş adamlara gülüyorlar diyorsunuz. İlk olarak bu söz doğru değildir. Bunlar gülmüyorlar, belki eski giyimlilerin kendileri bunlara her yerde gülüyorlar. İkinci olarak elbiseye Müslümanlık ve Rusluk nereden geldi. Paltro kiliseye, çapan¹⁷ ile bişmet¹⁸ mescide mi tabidir? Paltoyu kim vaftiz etti? Bişmete iman kim öğretti? Söyleyiniz. Allah için söyleyiniz. Bu nasıl şeydir! Bu nasıl bir cehalet derecesidir! Yirminci asra geldiğimiz halde bile böyle giyim, sakal, bıyık, tırnak, pantolon paçası, elbise eteği bahisleriyle vakit geçirip yere tükürse kâfir, göğe baksa haram, kelepüşünü öne giyse, elini pantolonunun cebine soksa ahlaksız, edepsiz ve bilmem nedir diye hiç temelsiz safsatalar ve hayaller ile milletin ve ümmetin başını ağrıttıp kuşkulandırmaktan vazgeçmeyeceksek bizim halimiz ne olur? Mensup olduğumuz millete ve dine, üstünde yaşadığımız aziz vatana fayda ve hizmet etmek yoluna hiç girmeyecek miyiz? Çok yazık! Çok ayıp!" (Ara Bulucu Mudur Ara Bozucu Mudur?)

İnsanları dış görünüşüne göre değerlendirmenin cahillik göstergesi ve medeniyetsiz toplumlara has bir özellik olduğunu vurgulayan yazar, kılık kıyafet meselesi yüzünden insanların boşa zaman kaybettiklerini ve aileler arasında düşmanlıkların meydana geldiğini ifade etmektedir.

"Cahil insan, medeniyetsiz kavim, hep dış görünüşe bakar ve sadece görünüş ile iş görür. Bir zamanlar bazı kavimler güneşe tapar ve bazıları da sığira ve öküze ibadet ederlerdi. Şimdi de böyleleri yok değil a! Bizim Tatarlarda bunlar kadar olmasa da giyime açıkça tapınmasalar da delicesine saygı duyarlar ve gereğinden çok fazla buna ehemmiyet verirlerdi. Zaman geçtikçe her şey değişiyor. Her millette olduğu gibi bizim Tatarların dahi örf, adet ve yaşam usulleri değişmektedir. Bu son beş on sene içerisinde az çok fikren ilerlediler, zihinleri aydınlanmaya ve her şeye bakışları değişmeye, manasız taassupları azalmaya başladı. İnsanın giyimine değil, belki kendisine bakmak, insanı cileni¹⁹ ve çapanı ile değil ancak yaptığı işle değerlendirmek gerektiğini anlayanlarımız, hamdolsun, gündün güne çoğalmaktadır ki: Bu fikri ilerlemenin başlangıcına güzel bir işaretir. Yoksa eskiden bu faydasız giyim bahsi ile boşu boşuna çok vakit kaybediliyor, pek çok iş geri kalıyor, hatta bu manasız meseleden dolayı milletin fertleri, hatta anne, baba ve çocukları arasında nefret ve düşmanlıklar meydana geliyor ve bazen birtakım komik olaylarla da karşılaşılıyordu." (Batsın Giyim Bahsi)

¹⁵ kelepüş: kadifeden dikilen baş giyimi, başlık; bir tür fes (genellikle börk içinde giyilir) (TTAS II, 251).

¹⁶ korona: taç (RTS 1996, 343).

¹⁷ çapan: bol kesimli, uzun etekli cüppeye benzer giyim; Buhara cüppesi (TTAS III, 408).

¹⁸ bişmet: Tatarlar ve başka Türk boyları arasında kullanılan, pamuklu kumaştan dikilen kışlık elbise (TTAS I, 171).

¹⁹ cilen: pamuksuz, geniş dikimli, paltoya benzer eski milli kıyafet (TTAS III, 773).

Kerimî, “giyim” kelimesinin toplumda “kavga” kelimesiyle eş değer olduğunu, kılık kıyafetin, insanları dış görünüşüne göre değerlendirmenin yanlışlığını ve toplumda adeta bir kangren olduğunu vurgulamaktadır.

“Ziyasız, eğitimsiz, fikir ve medeniyetsiz oldukları halde şapka ve palto kalıpları mevcut olduğu gibi, ilim ve zühtsüz çapan ve palma kalıpları da pek çoktur. Bununla birlikte insanın giyimine ve dış görünüşüne bakıp iş görmemeli, başkalarına zarar gelmediği müddetçe giyim ve fikir konusunda herkesi kendi halinde hür ve serbest bırakmalıdır. Sırf üstlerinde çapan ve palma olduğu için kendilerine, âlimlik ve verâsetü’l-enbiyalık zahit ve takvalı sıfatları isnat edip kendilerine benzemeyenleri ve fikirce kendilerine uymayanları, palto ile şapka taktıkları için, şeriatın özünden uzaklaşp tahkir ve tekfire kalkışmazsalar bunların kendilerine hiç dokunmamalı, taarruz etmemeli: Bunlar kendi hallerinde ve kendi alemlerinde istedikleri gibi yaşayıversinler. Mahmûd Alâ Efendinin buyurduğu gibi elbise bahsi, kavga kelimesi gibidir. Elbisenin medeniyetle, itikat ve dinle hiçbir ilgisi yoktur. Palto, şapka ve gözlüğü maymunlara giydirmek mümkün olduğu gibi çapan ve palmayı kabir taşlarına da giydirmek mümkündür. Din, iman, dalalet ve küfür, zühhd ve takva, fık ve fesad, hamiyet ve gayret gibi kalbi ve ruhani sıfatların yün ve ipekten yapılmış materyallerle nasıl bir münasebeti olabilir? Hiç!” (Batsın Giyim Bahsi)

Kerimî, topluma çözüm önerisi olarak pantolon, bıyık, sakal vesaire ile uğraşmakla zaman kaybedilmemesi gerektiğini ve ilme sarılmanın kurtuluş için tek çare olduğunu ifade etmektedir.

“Peygamberin particilik, berberlik öğretmek için gönderilmeyip insanlığı dünya ve ahirette mesut edecek din, iman ve güzel ahlak öğretmek için vekil buyurulduğu kalem erbabı tarafından açık bir şekilde bilinmektedir. Öyle ise giyim, bıyık, pantolon, potin bahsi gibi lüzumsuz şeyler ile vakit kaybetmekten vazgeçelim de bir an evvel el bağlayıp ilim ve marifet karşısında diz çökmeye karar verelim.” (Batsın Giyim Bahsi)

Sonuç

Çalışma, Cahil Din Adamları ve Dini Kötüye Kullanma, Okumanın ve İlimin Önemi, Kadınların Tahsili Meselesi, Matbuat ve Gazete, Çalışkanlık, Toplumsal Eleştiri ve İnsanları Dış Görünüşü ile Değerlendirmenin Yanlışlığı başlıklı yedi bölümden oluşmaktadır.

Eserin tamamında 19. yüzyıl Müslüman toplumlarının geri kalmışlığı, halkın içinde bulunduğu cehalet, ilme karşı takındıkları olumsuz tavır, Rus okullarının Müslümanları dinsizliğe ittiğine inanılması gibi pek çok konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Kerimî'nin bu eseri yazmasındaki asıl amaç toplumda uzun yıllardır kökleşmiş ve toplumun hafızasında tabu haline gelmiş, toplumun sinir uçlarıyla oynayan ve temelinde din ve din adamlarının olduğu hassas problemlerin üzerine giden cesur tavrı dikkat çekmektedir. Her türlü ilerlemenin karşısında olan geri kafalı din adamları sert bir şekilde eleştirilmekte, din ile bilimi karşı karşıya getiren yaklaşımları sorgulanmakta, İslam dininin bilimi her zaman teşvik etmesi savunulmaktadır. Toplumun üzerine çöreklenip onların adeta kanını emen mollaların esas vazifeleri olan toplumu ve çocukları eğitmeyi bırakmaları, şahsi menfaatlerini düşünerek esas vazifelerini terketmeleri sorgulanmaktadır.

Eserde ele alınan bir diğer konu da giyim kuşam meselesidir. Pantolon giymenin, şapka takmanın adeta günah sayıldığı o dönemlerde kılık kıyafet konusunun aile içindeki başlıca tartışma konularından biri olduğu anlatılmaktadır. Müslüman ve Hristiyan toplumları giyim kuşamları keskin bir çizgi ile ayırmakta, insanların ellerini pantolon cebine sokması bile kafirlik alameti olarak görülmektedir.

Kerimî'nin ele aldığı temel problemlerden bir diğeri de Müslüman toplumların içinde bulunduğu derin atalet ve tembelliktir. Bunu ortaya koymak için Batı ile Müslüman toplumları Japon ve Tatar öğrenciler üzerinden ele alarak mukayese eden Kerimî, Japonları çalışkanlıkları ile örnek alınması gereken bir topluluk olarak göstermektedir. Bu itibarla Müslüman toplumların da bir an evvel üzerindeki ölü toprağını atarak medeni toplumlar gibi daima çalışmasının ve bilime sıkı sıkıya sarılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Yazar eserinde ısrarla “okuma, tetkik etme düşünme” (Devellioğlu, 2003: 757) anlamlarına gelen *mütâlaa* ile “feraset, özgür düşünebilme, kendi kararlarını özgürce verebilme yetisi” ile açıklayabileceğimiz *terakkiyât-ı fikriyye* kavramları üzerinde duruyor. Kerimî, toplumun terakkiyât-ı fikriyesi kalem sahiplerine, edip ve şairlere önemli görevler düştüğünü ifade etmektedir. Milletın fikren ilerlemesi ve aydınlanması için okumanın kaçınılmaz bir zaruret olduğunu kendisi de şu cümlelerle ifade etmektedir: *“Kalem sahipleri gayret edip milletın terakkiyât-ı fikriyyesi için gereken kitapları yazmalı, başkaları bunları çokça alıp okumalı, okuma bilmeyenler başkalarının okuduklarını dinleyerek de olsa uyanmaya ve ibret almaya çalışmalıdır. Bunların her biri ibadet, her biri sevap ve faydalı işlerdir.”*

Yazar bir taraftan toplumun ilerlemesini ısrarla savunurken bunun kendi medeniyet köklerimizden uzaklaşmadan, asimile olmadan adeta pergelin bir ayağının kendi geçmişimiz üzerinde sabit kalmak kaydıyla gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır: *“Mazisini hatırlamayan, içinde bulunduğu zamanı*

anlamayan, geleceğini göremeyen, kendi fayda ve zararlarını, iyilikleri ve fenalıkları fark edemeyen adamın ya da milletin elinden esaslı hiçbir şey vücuda gelmez.” (Matbuat ve Mektep)

Fatih Kerimî gerek yazarlık gerekse de eğitim faaliyetlerinin tamamında Gaspıralı'nın ortak dil idealine bağlı bir çizgi benimsemiştir. “Sanat için sanat” yerine “Toplum için sanat” anlayışını benimseyen yazar için amaç anlaşılacak ve çok okunmaktadır. Bunun için de yazılan kitap ve dergilerin mutlaka kendi dilimizde ve “açık ibareler” olarak tanımladığı sade bir dil ve üslupla kaleme alınmasının önemine vurgu yapmaktadır. Bu yazarın bilinçli bir dilci olduğunu da ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir: “Risaleler kendi dilimizde ve açık ibareler ile yazılsa ve herhangi bir şekilde hayatla ilgili birer meseleyle ilgili olarak hikaye tarzında yani doğrudan doğruya beyan edilse herkes tarafından incelense milletin terakkisine pek çok hizmet edeceği âşikârdır.”(Mütalaa)

Kerimî eserde sadece sorunları dile getirmemekte, ortaya koyduğu problemlere dair çözüm önerilerini de beraberinde sunmaktadır. Eserinde sorunları çözümlenmiş başında mektebe, matbuat ve ilme sarılmanın kaçınılmazlığı sıklıkla yer almaktadır. Bunun yanı sıra insanların şahsi menfaatlerini bir tarafa bırakarak toplumun menfaatlerini her zaman ön planda tutmasının bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. Kerimî toplumdaki problemlere dair ortaya koyduğu çözüm önerilerini “İmamın Mektubu Hakkında” başlıklı bölümde şöyle dile getirmektedir:

“Benim kendi acizâne fikrime gelince: Düşündüğüm şey şudur: Acaba bizim Tatar milleti henüz cemiyet ile iş görebilecek dereceye ulaşmış mıdır? Cemiyet ile iş görebilmek için ne lazımdır? Şimdiye kadar niçin cemiyet ile hiçbir iş göremiyoruz? Cemiyet-i Hayriye isimleriyle açılmış olan beş on cemiyetimizde acaba bir ruh, bir terakki eseri görülüyor mu? İstikbal ümidi var mı? Yok ise niçin yoktur? Bana kalırsa biz daha cemiyet ile iş görebilecek derecede ileri düşünceye ulaşmamışız. Cemiyet ile iş görmek için başlıca birkaç şart vardır ki bunlar bizde yoktur. Bu şartların birincisi: Tabiki ilim ve marifettir. Cemiyetin fertleri zararlı ve faydalı şeyleri fark etmeli ve özellikle toplumun çıkarlarını güzel bir şekilde anlayabilmelidir. İkincisi: Fedakârlıktır. Cemiyetin fertleri toplumun çıkarları için kendi şahsi menfaatlerini, rahat ve saadetlerini, hatta gerekirse hayatını bile feda etmeye hazır olmalıdır. Üçüncüsü: Kalplerin hayat ve istikbal ümitleriyle dolu olarak insan fani ise de insaniyet bakidir, ebedidir fikrinde bulunmalarıdır. Dördüncüsü: Dinin zahiri ile değil, belki hakikat ve hikmeti ile amel edecek derecede aydın fikirli olmaktır. Beşincisi: Saadet ve bahtiyarlığı kasalarda ve ceplerdeki paranın çokluğunda değil, belki millete, dine ve bütün insanlığın refah ve saadetine hizmet etmek gibi ruhani lezzetlerde bulabilmektir. Bilmem daha neler ve neler!... Bu şartları burada tamamiyle ve açık bir şekilde beyan etmeye zaman ve mekan müsait değildir. Fakat en başlıca olmak üzere zikredilen bu şartlar acaba şimdilik bizim Tatarlarda var mıdır? Ben ne yazık ki diyorum ki: Yoktur. Farz edelim birinci şart olan ilmi ele alalım: Bizim nazarlarımızda ilim ve marifet birtakım Arapça sözlere manalar vererek onlardan bahsetmekten ve onlara itiraz etmekten, lafzi bahislere dalarak ihtilaflar çıkarmaktan, Arap dilinin sarf ve nahiv kaidelerinden, abdest ile gusl, hayız ile nifas bahislerindeki ihtilafları araştırmaktan vesair bu gibi birtakım belirli kurallardan ibarettir. Bütün medeniyet âleminin nazarında öğrenilmesi ve bilinmesi gerekli görülen coğrafya, tarih, matematik, hikmet²⁰, kimya, jeoloji, kozmografya, zooloji, botanik, geometri gibi tabii ilimlerin, matematik ilimlerinin ve tıbbî ilimlerin bizim nazarlarımızda henüz hiçbir önemi yoktur. Bu ilimlerin gerekliliğini tasdik ve itiraf ettiğimizi belirtmeye asla gerek yoktur. Bunları bilenleri kâmil, bilmeyenleri kusurlu saymıyoruz. Hele iktisat, ekonomi, uluslararası hukuk gibi millet fertlerinin maişetince kendi vazifelerine ve birbirlerine karşı olan karşılıklı vazifelerini öğreten ilimlerin varlığını dahi bilmiyoruz. Halbuki bugünkü günde akıllarımıza hayret veren makineler, aletler, hüner ve sanat usulleri insanların eylem ve hareketindeki faaliyetlerin tümü bu ilimlerden doğmuştur. Eğer biz bunların her birinden habersiz isek nasıl olup da bunları bilen adamlar gibi hareket edebilir ve yaşayabiliriz. Kuran'ın kendisinde açıkça: “Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” diyor. Cemiyetin esasını, suret-i teşekkülünü, cemiyetten maksat ve istenilenin ne olduğunu, cemiyet fertlerinin vazifelerinin neden ibaret olduğunu bilmedikten sonra bizim başkalarını taklit ederek yaptığımız cemiyetlerden ne fayda gelir! Gelmez ve gelmiyor. Bir adam kendisi okumazsa, canından aziz bildiği çocuklarına köklü ilimler okutup onları dünyada insan gibi yaşayabileceği şekilde terbiye etmezse, safahat ve israf yollarına pek çok paralar harcadığı halde milletin eğitimi yoluna harcanacak akçanın her kapığı²¹ için gözünden bir damla yaş akarsa oğlu yahut kızının beş on kapige yeni bir risale, bir hikaye kitabı alıp okuduğuna yahut senede beş on ruble çıkarıp bir gazete, bir dergi aldığına kıyametler koparsa fukarayı gözetmeyi de cuma günü mescit yanında duran dilencilere birer ikişer kapık para atıp gitmekten ibaret olduğunu zannederse, sadaka-i cariyeleri de yalnız köprü yaptırmaktan, kuyu kazdırmaktan ibaret olduğuna inanırsa, dil, edebiyat ve matbuat konularından, milletin mâzî, hâl ve istikbal noktalarından, başka milletlerin ve komşularımızın ahvalinden ve onların bayındırlık işlerinden, ahval ve usul maişetlerinden, ahlak ve efkalarından, kısaca medeniyet ve insaniyet âleminin hangi tarafa yönelerek hareket ettiğinden kendisi hiçbir şey anlamazsa, anlatmak isteyenleri dinlemezse ve bizim cemiyetlerimiz de böyle fertlerden teşekkül ederse eyvah! Yazık halimize! Yazık ümitlerimize!” (İmamın Mektubu Hakkında)

²⁰ hikmet: felsefe (TS 2005, 891).

²¹ kopeyka: 1. kapık 2. para (RTS 1996, 341).

Kerimî, “İmamın Mektubu Hakkında” başlıklı bu bölümde toplumsal bilincin oluşması için gereken etmenleri sıralayarak adeta sosyolojik bir tahlil yapıyor. Toplumda var olan hastalıkların teşhisi noktasında çözüm önerileri ileri sürüyor. Buradaki adeta hasta olan bir toplumun tedavisi için doğru teşhis ve doğru tedavi yöntemini bulmaya çalışan yazarın sunduğu çözüm önerileri onun fikri yapısını anlamamıza da kapı aralamaktadır.

KAYNAKÇA

- Çakmak, Cihan (2014). *Fatih Kerimî'nin Hıyal Mı? Hakikat Mi? ve Andan Bundan Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakmak, Cihan (2018). Tatar Ceditçi Fatih Kerimî'nin Az Bilinen Yönleri. *Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, s. 290-296.
- Devellioğlu, Ferit (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Gaynullin, M. (2000). Fatıh Kerimi, *Fatih Kerimi, Şehisleribiz, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık)*. Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, s. 196-212.
- Kerimî, Fatih (1904). *Merhum Gıylman Ahund*. Orenburg: Muhammed Fatih bin Gılman Kerimof Matbaası
- Kerimî, Fatih (1907). *Andan Bundan*. Biblioteka Tatarskogo Nauçno...İnstituta Yazıkı i Literatırı, Orenburg: Kerimof ve Şirekâsı Matbaası.
- RTS: *Rusko-Turetskiy Slovar* (1996). (Ş.S. Aylarovu, A.S. Voskoboyu vd.), Moskova: Multilingual Yayınları.
- Şeref, Zakire (2000). *Fatih Kerimi Şehisleribiz*. (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık), Kazan: Ruhiyat, s. 74-111.
- TS: TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TTAS: Añuncanov, G.H., Mañmutova, L.T., Möhemmediyev, M.G., Sabirov, K.S., Ğanbikova, Ş.C., Zilayeva, R.A., Abdrahmanova, G.G., Abdullin, İ.A., Vahitova S.B., Ganiyev, L.R., Gazizova, F.M., Gaynanova L.R., Eñmetyanov R.G., Mingulova, G.H. *Tatar Tiliniñ Añlatmalı Sözlügi*, C.I (1977), C.II (1979), C.III (1981), Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.